POLITICA ŞCOLARĂ A GUBERNIULUI ŞI DIETEI TRANSILVANIEI ÎN EPOCA LUMINILOR

Dr. Ioan Chiorean, University of Targu-Mures

Abstract

After the emission of the imperial edict of religious tolerance in 1781, the Government of Transylvania issued new measures in the domain of education too. It elaborated in 1783-84 the Regulation of national schools, which was legalizing only the problem of elementary village schools, with the three categories: two grade traditional schools, "German" schools or trivial and the principal national schools.

In the Great Principality of Transylvania the problem of public education was going to be amply debated by the Diet of Cluj in 1790, which was also going to designate in this aim a school commission (Systematica Deputatio Litteraria), together with an ecclesiastical commission of the Diet (Systematica Deputatio in Publico Ecclesiasticis), both led by the government councilor Esterhazi Yanos. In the frame of the two commissions they also raised the question of the culturalization of the Romanian people, but without the participation of their representatives, not even of the two Romanian bishops.

Finally, in the months of Mars – May 1793, the ecclesiastic commission of the Diet elaborated a project of the culturalization of the Romanian people, which did not have in view the education too.

In what the activity of the Diet's school commission, its most important obligation was the elaboration of a project of school reform, which in fact developed the concept of "Enlightened absolutism" in the field of education. The author of this project was Pakei Jozsef, professor at the Unitarian college in Cluj.

Practic, până pe la 1760, Transilvania avea un învățământ instituționalizat organizat, condus şi controlat de cler, de confesiunile religioase care existau şi funcționau în acea vreme: ortodoxă, greco-catolică, catolică, calvină, luterană şi unitariană[1]. Ca atare, instituțiile şcolare trebuiau să deservească interesele categoriilor sociale aparținătoare confesiunilor respective, căci ele le întreținеau cu sau fără ajutorul statului habsburgic. Privit în ansamblu, învățământul transilvănean de la mijlocul secolului luminilor poate fi apreciat unitar doar prin caracterul său confesional, întrucât apartenența unei instituții şcolare la o anumită biserică însemna nu numai o delimitare religioasă sau chiar o delimitare etnică-

[1] Ion Gh. Stanciu, **O istorie a pedagogiei universale şi româneşti,** Bucureşti, 1977, p. 201.

BDD-A23861 © 2005 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:11:10 UTC)

națională, dar şi un alt sistem de organizare, un alt plan de învățământ, alte programe şi manuale şcolare, care generau diverse nivele de dezvoltare şi creau alte grade de funcționalitate socială.

Din 1760 chestiunea învățământului a devenit şi oficial o problemă politică, fiind înființată special în acel an **Comisia aulică de studiu** pentru conducerea treburilor şcolare, puternic înrâurită de personalitatea remarcabilă a directorului bibliotecii imperiale, baronul Gerard van Switen[2].

Dar cel căruia îi revine meritul de a fi cuprins într-un sistem ştiințific concepția educațională oficială a statului austriac a fost profesorul Sonnefels, care în acest scop a editat în 1765 un manual de „politică", utilizat în toate instituțiile de învățământ superior din imperiu. Ideile de bază ale acestui sistem educațional erau următoarele: părinții au obligația morală de a-i oferi copilului o educație civică, statul să-i asigure instrucția, iar şcoala să-i transmită cunoştințe care îl vor face să devină un cetățean activ şi util pentru stat[3].

Intervenția statului „absolutist luminat" în problemele şcolare nu a avut loc însă unitar în toate teritoriile componente ale Transilvaniei. Ea a fost pusă în practică mai întâi în zonele regimentelor de graniță, unde s-au înființat mai multe şcoli triviale în localitățile unde îşi aveau sediile companiile din fiecare regiment[4]. Aceste şcoli erau laice şi subordonate organelor militare superioare, doar religia era predată de preotul din localitate.

După 1770 Curtea din Viena a dispus noi măsuri pentru reorganizarea învățământului, urmărind înlăturarea clerului de la conducerea şi controlul lui, vizând întemeierea unui învățământ de stat, elementar şi superior. Amintim aici doar câteva dintre ele: regulamentul şcolar general elaborat de Johann Ignaz von Felbriger (aprobat de Maria Tereza la 6 decembrie 1774)[5], Regulile directive pentru îmbunătățirea învățământului din şcolile elementare sau triviale sârbeşti şi româneşti neunite (**Regulae directivae),** tot din 1774, completate cu Patentul şcolar (**Schul Patent)** din 1776[6], dar mai ales **Ratio Educationis** din 1777, care stabilea pentru întregul învățământ (elementar, mediu şi superior) un conținut mai realist, subsumat necesităților statului, diferențiat pentru şcolile frecventate de copiii țăranilor, orăşenilor (meseriaşi şi negustori), respectiv de nobili[7]. În Transilvania, principiile şi prevederile de bază ale legii **Ratio Educationis** au fost aplicate prin **Norma Regia** (1781) şi Regulamentul şcolilor naționale din anul 1784[8]. Având la bază principiile luministe moderate, cu

[2] Finánczy Ernö, **A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában,** I, Budapest, 1899, p. 271-274.
[3] **Ibidem**.
[4] Ioan Rațiu, **George Şincai de Şinca şi şcoalele poporale române,** în **Foaia scolastică,** 1899, nr. 9, p. 12; Nicolae Albu, **op. cit**., p. 216-217; Victor Țârcovnicu, **op. cit.,** p. 102.
[5] Victor Țârcovnicu, **op. cit.,** p. 126-127.
[6] **Ibidem,** p. 128-132.
[7] **Ratio Educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas,** Vindabonae, 1777, p. 10-19.
[8] Trócsányi Zsolt, **Az 1790 -es évek erdélyi rendi reformmazgalmának történetéhez,** Budapest, 1978, p. 56-57.

BDD-A23861 © 2005 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:11:10 UTC)

caracter limitat burghez, **Norma Regia** era astfel prima legiferare şcolară generală, atotcuprinzătoare din Transilvania[9]. Potrivit acestei legi, învățământul din principat urma să fie condus şi controlat de guberniu prin **Comisia de studiu** (Commissio Litteraria) şi prin directorii şcolilor naționale elementare. Acestei comisii îi revenea şi sarcina alegerii şi numirii profesorilor, ea luând deciziile pe baza propunerilor făcute de provincialii ordinelor monahale catolice şi pe baza rezultatelor concursurilor de ocupare a posturilor în cazul celor de confesiuni necatolice[10].

După emiterea edictului imperial de toleranță religioasă din 1781, guberniul Transilvaniei a venit cu măsuri noi şi în domeniul învățământului, elaborând în 1783-1784 Regulamentul şcolilor naționale, care reglementa doar problema şcolilor elementare săteşti, prevăzând trei tipuri: **şcolile tradiționale de două clase, şcolile „germane“** sau **triviale** şi **şcolile naționale principale.** În 1785 în chestiunile învățământului elementar românesc se implică direct şi cei doi episcopi, Ghedeon Nichitici de la Sibiu şi Ioan Bob de la Blaj, care intervin pe lângă guberniu pentru a sprijini dezvoltarea lui în mediul rural. Între cei doi prelați ai confesiunilor româneşti se pare că s-a ajuns la o înțelegere, în sensul că în lipsa unui număr suficient de enoriaşi ortodocşi şi greco-catolici într-o localitate sau alta, aceştia trebuiau să întemeieze şcoli împreună. Se cerea, de asemenea, ca învățătorii să fie numiți dintre absolvenții şcolilor din Blaj[11]. În acest context, e posibil ca la baza rescriptelor imperiale din anii 1785-1786 privind înființarea şcolilor elementare ortodoxe să se fi avut în vedere şi aceste propuneri.

Privite în ansamblu, **Norma Regia**, **Regulamentul şcolilor naționale din 1784** şi dispozițiile complementare ulterioare au prezentat dintru început posibilități şi alternative avantajoase atât pentru românii de dincoace de Carpați cât şi pentru populația maghiară sau germană. Românii ortodocşi, de pildă, neavând gimnazii şi licee cum aveau în acea vreme catolicii, greco-catolicii, calvinii, unitarienii şi luteranii, beneficiau de pe urma acestor legiferări şcolare în special în ceea ce priveşte posibilitățile de întemeiere a şcolilor elementare şi de frecventare a instituțiilor de învățământ catolice şi greco-catolice secundare şi superioare. Doar maghiarii calvini, care aveau o rețea dezvoltată de şcoli secundare (colegii şi gimnazii de 6-8 clase şi cu cursurile de filosofie, teologie şi de drept), şi care țineau mult la autonomia lor şcolară, n-au acceptat legile respective. Chiar şi în privința pregătirii învățătorilor, consistoriul reformat din Transilvania a ignorat reglementările autorităților imperiale şi ale guberniului, elaborând propriile măsuri şi soluții prin intermediul colegiilor calvine[12].

[9] **Arhivele Naționale. Direcția jud. Mureş**, Arh. Scaunului Mureş, Decrete şi ordine guberniale ND. 255/1781.
[10] Nicolae Albu, **Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800**, Blaj, 1944, p. 184; Trócsányi Zsolt, **op. cit.,** p. 54-55.
[11] Lucia Protopopescu, **Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1774-1805**, Bucureşti, 1966, p. 46-49.
[12] **Arhivele Naționale. Direcția jud. Mureş**, Arh. Colegiului reformat Târgu Mureş, AB. - 313/1785.

BDD-A23861 © 2005 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:11:10 UTC)

După moartea lui Iosif al II-lea (1790), datorită opoziției nobilimii transilvănene, sistemul de învățământ creat de „absolutismul luminat“ (în special în mediul rural) se va destrăma, treptat, fiind lipsit de subvenții din partea statului. Totuşi, pe plan regional, în Marele Principat al Transilvaniei problema învățământului public va fi amplu dezbătută de dieta de la Cluj din 1790, care va desemna în acest scop o Comisie şcolară (**Systhematica Deputatio Litteraria)**, precum şi o comisie ecleziastică a dietei (**Systhematica Deputatio in Publico Ecclesiasticis)**[13], ambele conduse de consilierul gubernial Eszterházy János. În cadrul celor două comisii a fost abordată şi chestiunea culturalizării poporului român, dar fără participarea reprezentanților acestora, nici măcar a celor doi episcopi. Drept urmare, în condițiile în care **Supplex**-ul din 1791 înfiera cu numeroase argumente politico-juridice asuprirea națională la care erau supuşi românii, dezbaterile în această chestiune au abundat în afirmații jignitoare la adresa poporului român şi în propuneri rău intenționate, lipsite de realism, făcute de unii reprezentanți ai universității săseşti, ai celor două comisii şcolare, precum şi de consilierul gubernial Míchael Soterius şi de Bartha Mozés, consilier orăşenesc din Cluj, în calitate de reprezentant al unitarienilor. În comisia ecleziastică a dietei, Eszterházy a respins afirmațiile jignitoare ale saşilor dar a acceptat în final propunerile celor două comisii şcolare. În cele din urmă, în lunile martie-mai 1793, comisia ecleziastică a dietei a elaborat un proiect de culturalizare a poporului român, care nu avea însă în vedere şi învățământul. Prin urmare, propunerile concrete vizau doar îmbunătățirea pregătirii preoților sub aspect etic, considerând că sunt la acea dată suficiente seminarii greco-orientale, iar dacă nu, stau la dispoziția ortodocşilor şcolile celorlalte confesiuni religioase din Transilvania, unde mai au posibilitatea să învețe şi limba maghiară, cerință formulată în dieta din 1790-1791. Din nefericire, cu toate lipsurile lui, proiectul de culturalizare a poporului român va fi înaintat la Cancelaria aulică a Transilvaniei de la Viena abia în 1805. Dar în timp ce comisia şcolară a guberniului a redus problema culturalizării românilor din principat la întemeierea unui seminar ortodox pe lângă şcoala normală a ortodocşilor din Sibiu, guvernatorul Bánffi pleda în favoarea românilor pentru a beneficia de un învățământ religios de înalt nivel şi de şcoli bine organizate. Ambele propuneri au fost înaintate Cancelariei aulice a Transilvaniei de la Viena, condusă de Samuil Teleki, care le va înainta mai apoi, la 25 aprilie 1805, spre aprobare împăratului. Soarta acestui proiect ne este necunoscută, dar se pare că în aprobarea întemeierii seminariilor şi preparandiilor române din Sibiu, Arad, Caransebeş etc., Curtea din Viena a avut în vedere şi aceste propuneri.

În ceea ce priveşte activitatea comisiei şcolare dietale, cea mai importantă sarcină a ei a fost elaborarea unui proiect de reformă şcolară, care în fapt a dezvoltat concepția „absolutismului luminat“

[13] Pallos Albert, **Marostorda vármegye és Marosvásárhely szabad kiralyi város népoktatási intézeteinek törtenete,** Târgu Mureş, 1896, p. 24-27; ; Trócsányi Zsolt, **op. cit.,** p. 19, 61-62.

BDD-A23861 © 2005 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:11:10 UTC)

în domeniul învățământului. Autorul acestui proiect a fost profesorul Pákei Jozsef de la colegiul unitarian din Cluj. Potrivit proiectului, şcoala trebuia să asigure tineretului studios deopotrivă educația intelectuală, morală şi fizică, dar să nu neglijeze trăsăturile specifice etnice şi de confesiune religioasă a comunității de care aparținea o şcoală sau alta şi nici chiar originea socială a copiiilor. Prin urmare, proiectul de reformă şcolară stipula un învățământ elementar obligatoriu pentru toți copiii de vârstă şcolară, indiferent de apartenența lor socială, națională şi confesională. Învățământul transilvănean urma să fie structurat în trei trepte: **elementar, mediu** şi **superior.** În proiect erau nominalizate ca tipuri de instituții de învățământ şcolile de băieți şi şcolile de fete, şcolile săteşti triviale, şcolile inferioare orăşeneşti, şcolile erudite orăşeneşti (gimnaziile) şi şcolile superioare (colegiile, liceele, academiile şi universitățile). Conducerea învățământului ar fi intrat în competența confesiunilor religioase din principat, dar împăratului îi revenea în continuare dreptul de control asupra acestuia. Pe plan local, conducerea învățământului aparținea parohului localității şi curatorului bisericii sau conducerii laice în cazul şcolilor interconfesionale[14].

Din păcate, nici comisia şcolară a dietei n-a consultat în chestiunea învățământului fruntaşii laici ai națiunii române sau ai celor două confesiuni româneşti. Doar problemele şcolare ale românilor greco-catolici au fost cuprinse în acest proiect dar şi acestea în mod indirect, în cadrul celor catolice. Românii ortodocşi au fost neglijați complet. Proiectul comisiei şcolare a dietei a fost înaintat cancelariei aulice de la Viena abia la 12 aprilie 1802. Însă autoritățile vieneze, după moartea împăraților Iosif al II-lea şi Leopold al II-lea, şi în contextul internațional defavorabil pentru Austria în confruntările militare cu Franța napoleoniană, n-au mai avut ambiția de a interveni cu măsuri globale de reglementare în problemele şcolare. Totuşi, Curtea de la Viena şi guberniul Transilvaniei vor accepta, în cele din urmă, câteva din revendicările de bază ale episcopiei ortodoxe din Sibiu, aprobând înființarea unor seminarii teologice şi şcoli pedagogice pentru românii de această confesiune, încurajând totodată organizarea şcolilor elementare săteşti[15].

[14] Trócsányi Zsolt, **op. cit**., p. 20-45, 62-80.
[15] **Ibidem,** p. 45; Iacob Radu, **Istoria vicariatului gr. cat. al Hațegului**, Lugoj, 1913, p. 142.

BDD-A23861 © 2005 Editura Universității „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:11:10 UTC)